

Світлана Гуменюк

**ВПЛИВ ПОСТАТІ ТА ТВОРЧОСТІ
НЕСТОРА ЛІТОПИСЦЯ НА ФОРМУВАННЯ
ПРІОРИТЕТІВ ОСТРОЗЬКОГО КНИЖНИЦТВА**

Під впливом беззаперечного авторитету книжних повчань та православного церковного переданнялюбомудрів Давньої Русі перебували продовжувачі їхньої справи – острозькі православні традиціоналісти. Особливе місце серед давньоруських інтелектуалів посідає постать та творчість зачинателя нашої писемної культури Нестора Літописця, тому перед нами постає завдання дослідити вплив висловлених у його творах ідей на формування світоглядних засад творчості та пріоритетів острожан-книжників.

Уже з перших сторінок “Повѣсти временныхъ лѣтъ” дізнаємось про перебування на берегах Дніпра апостола Андрія, який пророкував майбутнє торжество православної віри на київських землях: “На этихъ горахъ возсіяетъ благодать Божия, будетъ городъ великій и воздвигнетъ Богъ много церквей”. И взошел на горы эти, благословил ихъ и поставил крест, и помолился Богу, и сошел с горы этой, где позднее возникъ Киев, и отправился по Днепру вверх” [1, 39]. Ця розповідь відома нам як церковне передання. Роль священного передання була належно поцінована і острозькими книжниками-традиціоналістами. Так, у творі Василя Суразького “О единой вѣрѣ” автор для того, аби не піддатись на принадність та підступність лукавством і “сує мудрієм” розбещених латинян, за непорушне правило для правовірних християн вважає необхідність твердо і непохитно триматись Христом через Святий Дух (тобто через рішення Вселенських соборів) узаконеного богослов'я “водлугъ самовидцовъ божественныхъ апостоль его и богоносныхъ отецъ преданія” [2, 727]. Отже, святоотцівське передання для мислителя-традиціоналіста є однією з найважливіших запорук збереження чистоти “отеческія вѣры”.

Подібні міркування, що обстоюють необхідність церковного передання для збереження чистоти віри, ми зустрічаємо також

і у заключному розділі книги “О единой вѣрѣ”, де острозький священник провадить полеміку не з католиками, а з протестантами. Книжник-традиціоналіст рішуче засуджує лютеранські, кальвіністські та інші реформаційні тенденції (у прихильності до яких, очевидно, вже не раз було звинувачено християн православного табору), називаючи їхніх представників не інакше як “еретикове”, “христіанохулници, паче же христіаноненавистици” [2, 935]. Василій Суразький знову підкреслює значення святоотцівського передання, опираючись на апостольські послання Іакова, котрий хвалить братію, тобто перших християн, за те, що вони дотримуються “преданія”. Тому острозький полеміст висловлює повне неприйняття социніанства, тобто вчення тих, хто “Жидовская мудрѣствующе”, адже вони “не могучи явне запретися и отврещися Христа, тогда въ облудности лукавства своего съкрываючи яд, не явнѣ нѣкако подступуют, всякимъ способомъ церковное преданіе и весь порядокъ попсовати и безъ ведомости учинити стараются” [2, 933].

Про непересічну роль церковного передання для острозьких книжників-традиціоналістів йдеться і у творчій спадщині інших представників острозького культурно-освітнього центру. Герасим Смотрицький, автор двох передмов до Острозької Біблії та полемічного твору “Ключ царства небесного”, звертаючись до православного читача, наголошує на тому, що церковне передання зобов’язує православних християн бути випробуваними у вірі та добрих справах, що, на думку автора, підтверджує апостольське слово про невідворотність ересей, які лише виявлять “іскусних”, тобто досконалих захисників істинної віри. “Нам подобает явитися искусным в вѣрѣ и добродѣтѣлех по преданію церковному” [3, 208].

Герасим Смотрицький як найперший острозький книжник православного крила, що вступає у полеміку з єзуїтами П. Скаргою та Б. Гербестом, продовжуючи давньоруську морально-релігійну традицію вшанування святоотцівських настанов, неодноразово проголошує визначальне значення церковного передання. У відповіді письменника на брошуру Бенедикта Гербеста “Висновки віри римської церкви”, острозь-

кий традиціоналіст, звертаючись до прихильників старої руської віри, закликає їх боятися Господа Бога, а не страхів, якими лякає той, “который отступивше правое старожитное спасающее вѣры ... ни на чом старом не хотячи приставати”, адже слід би мати більший страх там, “где апостолове и их последователе святые богоносные отцеве, укрепляючи и уверяючи уставы и порядки церковные без нарушенья, анафемою страшно загрозили того ся стеречи” [4, 226, 234].

Про важливість церковного передання та святоотцівської традиції говорить також і Клірик Острозький – автор двох антиуніатських відповідей на листи Іпатія Потія, уніатського єпископа. Цей анонімний автор називає себе “кліриком”, тобто найменшим служителем церкви, що дозволяє йому відверто висловити позицію представників цієї церкви, яка на той час у володіннях польської корони переслідувалась “законними” латинниками та уніатами. Звертаючись до них через “Отписи” на листи, адресовані князеві Костянтину Костянтинівичу Острозькому, полеміст традиційного табору не просто заперечує новопроголошену унію, а й з великою майстерністю змальовує наслідки порушення церковного святоотцівського передання: “Переступили есте отеческіє границы, нарушили есте старожитною вѣру. Стратили есте прадѣдній жребій, поваріювали есте отеческій тестамент. Порозкопывали есте гробы продков, порушили есте кости отец, взгордили есте их вѣру, поганьбили есте их честные и святые sprawy, затоптали есте их стежки, затмили есте их пресвѣтлую славу” [5, 260].

Ідея спадкоємництва досить часто звучить у творах давньоруської літератури. Саме цю ідею, коли справа батька продовжується справою сина, використовують літописці Києворуського князівства. Часто наводиться приклад спадкоємництва, що бере свій початок від Володимира Великого, котрий запровадив християнство, до Ярослава Мудрого, при якому Свята Русь переживає велике культурне і духовне піднесення: “Любил Ярослав церковные уставы, попов очень жаловал, особенно же черноризцев, и к книгам проявлял усердие... И собрал книгописцев множество, которые переводили с греческого на

славянський язык. И написали они много книг, по которым верующие люди учатся и наслаждаются учением Божественным” [6, 81]. Ідея розповіді літописця про князя Ярослава Мудрого, який завдячує своєму батькові – Володимирі Великому, за те, що він хрещенням просвітив Руську землю, використовується і острожанами, як достойний приклад для звеличення Василя-Костянтина Острозького та його богобоязливих предків, – князів Федора та Костянтина Острозьких у передмовах до слав’яномовної Біблії, а також у передмовах до “Євангелія з Псалтирю” та творах, присвячених пам’яті Олександра Острозького. Герасим Смотрицький у віршованій передмові “К Біблії, изданной въ Острогѣ” пише: “Владимеръ бо свои народъ крещеніємъ просвѣтилъ, / Константинъ же богоразумія Писанемъ освѣтилъ; / Ерославъ зиданемъ церковнымъ Кіевъ и Черниговъ украси, / Константинъ же едину съборную церковь / Писаніємъ възиска” [7].

Ідея спадкоємництва яскраво змальована також першодрукарем Іваном Федоровим у передмові до “першого плоду” Острозької друкарні – “Новаго Завета съ Псалтирю”, де І. Федоров порівнює князя В.-К. Острозького з квітучою гілкою благочестя.

Ще один представник острозького традиціоналізму, настоятель Замкової Богоявленської церкви Даміан Наливайко, знов-таки використовує давньоруську ідею спакоємництва у книзі, присвяченій пам’яті Олександра Острозького – надії та уповання православних мешканців Польсько-Литовського князівства. Зокрема у “Ляменті дому княжат Острозьких над зійшлим з цього світу найяснішим княжичем Олександром Костянтиновичем, княжичем Острозьким, воєводою Волинським” у вірші “Від вітця до сина”, автор зазначає: “Пам’ятайте, що ви з князів руських Острозьких вийшли, / Їх віру, справність і набожність майте на мислі. / Од віри грецької апостольської церкви східної, / І дому нашому, і славним предкам нашим догідної. / Знаю, коли предки ваші віру, як щит держали, / То недруги дому їх перед ними завше дрижали” [8, 516].

Без сумніву, і Іоанн Вишенський, як найяскравіший представник полемічної творчості, що мала на меті захист традицій-

ної для православних книжників платформи, у своїх пристрасних щодо обстоювання правовірства посланнях, опирається на “свѣдительство от писания евангельского, апостолского и святых богоносных отец” [9, 348], що було істинним дороговказом для його попередників – книжників-любомудрів Київської Русі, зокрема для Нестора Літописця. Адже саме давньоруська культура стала справжнім чистим джерелом, від якого бере свої витoki подальша традиція морально-релігійного філософування.

За визначенням Д. Чижевського, однією з основних характеристик української філософської спадщини є домінування у ній моральної проблематики а також особлива увага до внутрішнього світу особистості, до проблем духовності. Це ми бачимо як на прикладі киеворуського книжництва, зокрема на творчості Нестора Літописця, так і на прикладі полемічної творчості острозьких традиціоналістів. Слід зазначити, що морально-релігійний образ філософування був започаткований нашими предками саме у Київській Русі і завдячує ця традиційна для наших співвітчизників філософська рефлексія запровадженню на Русі християнства.

В. Горський зазначає, що саме культура Київської Русі була тим природним ґрунтом, на якому зростала українська філософська традиція [10, 68].

Цей дослідник, простежуючи семантику давньоруського сприйняття слів “філософ” та “філософія”, робить висновок про те, що ці терміни, які народилися в античній культурі, не обмежувались для давньоруської свідомості лише ототожненням з “еллінською мудрістю”, а формували ширше розуміння філософії як любомудрія. Тобто, аби удостоїтись від сучасників звання “філософ” претендент обов’язково повинен був володіти книжною премудрістю, вміти передати цю премудрість іншим, істину уявляти такою, що вже проголошена і сформульована у Святому Письмі, а завдання розуму обмежуються “службовою функцією щодо віри” [10, 77-79]. Показовим є не лише проголошення любомудрія, а й демонстрація його своїм життям.

Не оминемо нагадати, що коло острозьких традиціоналістів, котрі мали духовний сан, настільки широке, що можна зробити

лише деякі винятки. Серед відомих нам полемістів – світських осіб традиційного табору, ім'я Герасима Смотрицького та, можливо, Василя Андрійовича Малюшицького, – управителя “шпиталю острозького і всіх іменій, до того шпиталю належачих”, хоча і він, як автор “Книжиці у восьми розділах”. Решта імен, що творили історію української філософської думки на морально-релігійних засадах православної традиційної платформи, супроводжуються вказівкою на “іночество”, тобто чернецтво, або ж на вищий чи нижчий мирський духовний сан, як то “дияконство”, “іподияконство”, “ієрейство”, “протоієрейство”, чи “єпископство”.

Отже, як для києворуських філософів, серед яких імена преподобного інок Нестора Літописця, митрополита Іларіона (у схемі Никифора), монаха Іакова, Георгія, митрополита Київського, преподобного Феодосія Печерського, Даниїла Заточника, митрополита Климента Смолятича та багатьох інших, так і для острозьких книжників-традиціоналістів, однією з найважливіших концепцій розуміння мудрості, (при всій повазі до книжного знання, як до можливості здобуття розуміння сенсу людського існування), було перетворення одержаних знань про істину на керівництво у особистому житті. Тобто, на відміну від європейського теоретичного способу філософування, що неминуче приводить до десакралізації культури в цілому, любов до мудрості за часів Давньої Русі, а також для представників острозького традиціоналізму мислилась як практична мораль. Адже специфіка розуміння філософії як любові до істинної мудрості спонукає тих, хто хоче досягнути її, наближуватись в першу чергу до уособлення цієї істини – Христа Спасителя, котрий проголошує євангельськими словами: “Азъ есмь Путь, и Истина, и Жизнь”. А шлях наближення до Бога є не що інше, як придбання Богоподібності, тобто освячення. Ось чому такою важливою для давньоруських любомудрів, як і для їхніх попередників, зокрема для славного Нестора Літописця, а також і для продовжувачів їхніх традицій, стає концепція святості, яка уособлює зміст морально-релігійних пошуків православ'я.

Примітки

1. Из повести временных лет // Златоуструй. Древняя Русь X–XVIII веков : [сборник : перевод / сост., авт. текст, коммент. А. Г. Кузьмина, А. Ю. Карпова]. – М., 1990. – С. 36-106.
2. О единой вере: соч. Острож. священника Василия 1588 года // АЮЗР. – Ч. 1. – Т. 7: Памятники литературной полемики православных южно-руссов с протестантами и латино-униатами в Юго-Западной Руси за XVI и XVII ст. – К., 1887. – Стб. 601-938.
3. *Смотрицький Г.* Предслоие к благоверному и православному всякого чина, возраста же и сана читателеви... // Українська література XIV–XVI ст. / Редкол.: І. О. Дзевєрін (голова) [та ін.]. – К., 1988. – С. 204-212. – (Бібліотека української літератури).
4. *Смотрицький Г.* Календар римский новый... // Там само. – С. 212-236.
5. *Клирик Острожский.* Отпис на лист в бозе велебного отца Ипатия // Там само. – С. 254-288.
6. Златоуструй. Древняя Русь X–XVIII веков : [сборник : перевод / сост., авт. текст, коммент. А. Г. Кузьмина, А. Ю. Карпова]. – М. : Молодая гвардия, 1990. – 303 с.
7. Библия Ветхого и Нового Завета. – Острог, 1581.
8. *Наливайко Д.* Од Вітця до синів : лямент дому княжат Острозьких... // Українська література XIV–XVI ст. ... – С. 514-517.
9. *Вишенский И.* Неизданные сочинения и послания Иоанна Вишенского, начала XVII ст. // АЮЗР. – Ч. 1. – Т. 7: Памятники литературной полемики... – К., 1887. – С. 19-348.
10. *Горський В.* Біля джерел : нариси з історії філософ. культури України. – К. : Вид. дім “Києво-Могилян. акад.”, 2006. – 262 с.